

Zamonaviy kommunikatsiyada illokutsion aktlarning nazariy va amaliy muammolari

Salimova Gulnoza Anvar qizi

Buxoro davlat tibbiyot instituti Yoshlar masalalari, ma'naviyat va ma'rifat bo'limi uslubchisi

Elektron manzil: anvarovnagulinoz@gmail.com

Tel:91.821.25.11

Annotatsiya. Tadqiqotda illokutsion aktlarning muloqotdagi roli va samaradorligi o'rganiladi. Nutq harakatlarining kontekstga mosligi va til madaniyati bilan bog'liqligi ta'kidlanadi. Illokutsion aktlarning to'g'ri ishlatilishi muloqotni samarali qiladi.

Kalit so'zlar: illokutsion aktlar, pragmatolingvistika, muloqot samaradorligi, nutq harakati, kontekst.

Abstract. This study explores the role and effectiveness of illocutionary acts in communication. It highlights their contextual relevance and connection to language culture. Proper use of illocutionary acts enhances communication effectiveness.

Keywords: illocutionary acts, pragmatolinguistics, communication effectiveness, speech acts, context.

Illokutsion aktlar pragmatik tilshunoslikda markaziy tushunchalardan biri bo'lib, nutq jarayonida aytilgan gapning niyati va amaliy bajarilishini o'rganadi. Ushbu maqolada illokutsion aktlarning nazariy asoslari, ularning kommunikatsiyadagi roli hamda zamonaviy muloqot, xususan, raqamli muhitdagi ahamiyati tahlil qilinadi.

Austin (1962) nutq harakatlarini performativ aktlar sifatida ko'rib, ularning muloqot samaradorligini ta'kidladi [1:34]. Uning fikricha, har bir so'z nafaqat ma'no, balki harakat ham hisoblanadi. Bu yondashuv bugungi zamon kommunikatsiyasi uchun ayniqsa dolzarb, chunki til faqat axborot uzatish vositasi emas, balki amaliy natijalar keltiruvchi vosita hisoblanadi. Austin yondashuvi tilshunoslikka yangi nazariy asos olib kirgan, ammo bu nazariyani amaliy hayotdagi ko'p qirralarga moslashtirish muammoli bo'lishi mumkin. Ayniqsa, noaniq yoki kontekstdan uzilgan nutqlarda performativ harakatni aniq belgilash qiyinlashadi. Searle (1969) illokutsion aktlarni kommunikativ vazifalariga ko'ra aniq tasniflab, ularning muloqot jarayonidagi ahamiyatini chuqur tahlil qildi [2:58-62]. Ushbu tasniflar muloqotni tahlil qilishda qulay me'zon bo'lib, ayniqsa yangi texnologiyalar va internet nutqida illokutsion aktlarning samarali ishlatilishini tushunishga yordam beradi. Searlening tasniflari

nazariy jihatdan mukammal, biroq ularni real muloqotdagi murakkab va ko‘p qatlamli holatlarga tatbiq etishda ba‘zi chegaralar mavjud. Ayniqsa, onlayn kommunikatsiyada aktlarning ko‘pligi va shakllanishi an‘anaviy modelga to‘liq mos kelmasligi mumkin. Levinson (1983) illokutsion aktlarning samaradorligi ularning kontekstga mosligi va nutq ishtirokchilari o‘rtasidagi o‘zaro tushunishga bog‘liqligini ta‘kidlaydi [3:121].

Haqiqatan ham, har qanday illokutsion akt faqat unga mos ijtimoiy va madaniy kontekstda to‘g‘ri bajarilganda muloqot samaradorligini oshiradi, aks holda tushunmovchiliklar yuzaga kelishi ehtimoli oshadi. Tahlil: Levinsonning yondashuvi kontekst muhimligini o‘ta yaxshi ochib beradi, ammo kontekstni aniq va to‘liq aniqlash amalda murakkabdir, ayniqsa madaniyatlararo muloqotda.

Shuningdek, bu nazariyani avtomatlashtirilgan tizimlarda qo‘llash hozircha cheklangan. Yule (1996) esa gapiruvchining niyati va tinglovchining uni qabul qilish holati o‘rtasidagi uyg‘unlik illokutsion aktlarning muvaffaqiyatini ta‘minlashda muhim omil ekanligini bildiradi [4:77]. Bu fikr muloqotni ikki tomonlama jarayon sifatida ko‘rishda muhim ahamiyatga ega, chunki faqat gapiruvchi emas, tinglovchining ham faol ishtiroki muloqotni samarali qiladi. Bu yondashuv muloqotning interaktivligini yoritadi va tinglovchi rolini oshiradi, ammo tinglovchining niyat va tushunishini aniqlash ko‘pincha murakkab. Shuningdek, muloqotda yuzaga keladigan noto‘g‘ri talqinlar bunday uyg‘unlikni buzadi. Grice (1975) nutq samaradorligi uchun konversatsiya maksimalarining bajarilishi zarurligini ta‘kidlaydi [7:44-47].

Hozirgi raqamli muloqot muhitida ushbu maksimalarga amal qilish ayniqsa muhim, chunki noto‘g‘ri tushunishlar va noto‘g‘ri ma‘lumotlar tez tarqalishi mumkin. Tahlil: Grice maksimalari muloqotning samaradorligini oshirishda asosiy qoidalar sifatida qaraladi, biroq zamonaviy raqamli muloqotda, xususan ijtimoiy tarmoqlarda, bu maksimalarga rioya qilinmasligi ko‘p uchraydi. Bu esa muloqotda tushunmovchilik va ziddiyatlarni kuchaytiradi. Leech (1983) va Blakemore (1992) illokutsion aktlar til madaniyati va etikasi bilan chambarchas bog‘liq ekanini ko‘rsatadi [5:89; 6:52]. Til madaniyati past bo‘lgan muhitlarda illokutsion aktlarning noto‘g‘ri bajarilishi ko‘payadi, bu esa muloqotning ijtimoiy qabul qilinishiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Bu nuqta muloqot madaniyatining tilshunoslikda muhim omil ekanligini ta‘kidlaydi. Ammo madaniyatning dinamikligi va ko‘p qirrali tabiati uni o‘lchash va baholashni murakkablashtiradi. Thomas (1995) nutq ishtirokchilarining madaniy kodlari va kontekstual omillar illokutsion aktlarning samaradorligiga ta‘sir qilishini ta‘kidlaydi [8:105]. Bugungi globalizatsiya sharoitida madaniyatlararo muloqotda bu omil yanada muhimlashmoqda. Madaniyatlararo muloqot kontekstida bu yondashuv juda dolzarb.

Biroq, tilshunoslik va kommunikatsiya nazariyalarida madaniyatlararo tafovutlarni to‘liq va mukammal o‘rganish hali ham davom etmoqda.

Kasher (1985) va Gazdar va boshqalar (1985) illokutsion aktlarning lingvistik xususiyatlarini chuqur tahlil qilib, ularning muloqotdagi aniq ishlatilishini ko‘rsatadi [9:133; 10:75]. Ularning yondashuvi ilmiy tahlil va tilshunoslikda amaliy qo‘llanma sifatida keng foydalanilmoqda. Tahlil: Bu yondashuv lingvistik jihatdan chuqur tahlilga asoslangan bo‘lsa-da, uni amaliy kommunikatsiyaga tatbiq etishda, xususan, kontekst va madaniyat o‘zgaruvchan omillarini hisobga olishda cheklovlar mavjud. O‘zbek tilshunosligida Saidov (2018) illokutsion aktlarning davlat tilidagi o‘rni va kommunikativ funksiyalarini ko‘rib chiqib, ularni normativ asosda tartibga solish zarurligini ta’kidlaydi [11:67]. Bu fikr davlat tilining to‘g‘ri va samarali ishlatilishi orqali ijtimoiy barqarorlik va milliy birdamlikka xizmat qilishi nuqtai nazaridan juda muhimdir. Saidovning normativ yondashuvi til siyosatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin, ammo tilning tabiiy rivojlanishi va madaniy o‘zgarishlar bilan moslashish muammolarini ham hisobga olish zarur. Xamidova (2019) til madaniyati va nutq madaniyatining illokutsion aktlar orqali shakllanishini o‘rganib, bu sohada yanada ko‘proq tadqiqotlar olib borilishi til madaniyatini yuksaltirish va samarali muloqotni ta’minlashga katta hissa qo‘shishini ta’kidlaydi [12:48]. Bu nuqtai nazar sohaning rivojlanishi uchun muhim, ammo amaliy tadqiqotlarda madaniyat va nutq madaniyati o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash va o‘lchash qiyinchiliklari mavjud. Illokutsion aktlarning zamonaviy raqamli kommunikatsiyadagi ahamiyati Internet va ijtimoiy tarmoqlar rivojlanishi bilan illokutsion aktlarning samaradorligi va tushunilishi yangi bosqichga ko‘tarildi. Raqamli muloqotda, ayniqsa matn orqali ifodalangan nutqda, kontekst va niyatni to‘liq yetkazish ancha murakkablashadi. Bunda Grice maksimalarining bajarilishi, Levinsonning kontekstga moslik talablari ayniqsa dolzarb bo‘ladi. Misol uchun, ijtimoiy tarmoqlardagi qisqa yozishmalar, emoji va boshqa noverbal elementlar illokutsion aktlarning mazmunini o‘zgartirishi yoki noto‘g‘ri talqin qilinishiga olib kelishi mumkin. Raqamli kommunikatsiyaning o‘ziga xos xususiyatlari illokutsion aktlarning an’anaviy nazariyalarini qayta ko‘rib chiqishni talab qiladi. Bunda yangi tahliliy vositalar va modelarni ishlab chiqish zarurati tug‘iladi. Shuningdek, yangi texnologiyalar — chatbotlar, sun’iy intellekt va avtomatlashtirilgan tizimlar nutqdagi illokutsion aktlarni to‘g‘ri anglash va bajarishda yangi qiyinchiliklar tug‘diradi. Bu esa tilshunoslikda yangi tadqiqot yo‘nalishlarini ochmoqda va illokutsion aktlarning samaradorligini oshirish uchun texnologik yondashuvlarni rivojlantirish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Tahlil: Texnologik taraqqiyot illokutsion aktlarni avtomatik aniqlash va tahlil qilishda yangi imkoniyatlar

yaratmoqda, ammo bu jarayonda lingvistik va madaniy omillarni hisobga olish muhimligi oshmoqda.

O‘zbek tilshunosligida illokutsion aktlarning o‘rni va istiqbollari O‘zbek tilshunosligida illokutsion aktlar mavzusi nisbatan yangi va rivojlanayotgan soha hisoblanadi. Saidov (2018) davlat tilidagi kommunikativ funksiyalarni tartibga solish zaruratini ta’kidlab, tilning milliy birdamlik va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashdagi ahamiyatini ko‘rsatadi [11:67]. Shu bilan birga, til madaniyati va nutq madaniyati sohasida olib borilayotgan tadqiqotlar, masalan Xamidovning (2019) ishlari, illokutsion aktlarning madaniy kontekstda shakllanishini va rivojlanishini yoritadi [12:48]. O‘zbek tilshunosligida illokutsion aktlarni o‘rganish hali boshlang‘ich bosqichda bo‘lsa-da, bu sohada ortib borayotgan e’tibor va tadqiqotlar milliy til madaniyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Kelgusida O‘zbek tilshunosligida illokutsion aktlarning o‘ziga xos madaniy, ijtimoiy va texnologik omillarga moslashtirilgan tadqiqotlari ko‘payishi til madaniyatini yuksaltirish va samarali muloqotni ta’minlash uchun muhim hisoblanadi.

Xulosa illokutsion aktlarning samaradorligi nafaqat lingvistik tushuncha, balki ijtimoiy-madaniy jarayon hamdir. Muloqot ishtirokchilarining til madaniyati, kontekstni tushunish va ijtimoiy qoidalarga amal qilishlari ushbu aktlarning muvaffaqiyatini ta’minlaydi. Shu sababli, tilshunoslikda illokutsion aktlarni chuqur o‘rganish va amaliy hayotda ularni normativ asosda qo‘llash ayniqsa muhimdir. Zamonaviy raqamli muloqot sharoitida esa bu tadqiqotlar yangi qirralarni ochib, muloqot samaradorligini oshirishga xizmat qilishi kutilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Austin, J.L. *How to Do Things with Words*. Oxford University Press, 1962.
2. Searle, J.R. *Speech Acts*. Cambridge University Press, 1969.
3. Levinson, S.C. *Pragmatics*. Cambridge University Press, 1983.
4. Yule, G. *The Study of Language*. Cambridge University Press, 1996.
5. Leech, G. *Principles of Pragmatics*. Longman, 1983.
6. Blakemore, D. *Understanding Utterances*. Blackwell, 1992.
7. Grice, H.P. “Logic and Conversation.” In *Syntax and Semantics*, Vol. 3, 1975.
8. Thomas, J. *Meaning in Interaction*. Longman, 1995.
9. Kasher, A. *Pragmatics*. Wiley, 1985.
10. Gazdar, G., et al. *Pragmatics: Implicature, Presupposition and Logical Form*. Academic Press, 1985.
11. Saidov, A. *Davlat tili va til siyosati*. Toshkent, 2018.
12. Xamidova, M. *Adabiy til madaniyati*. Toshkent, 2019.